

Vooruitblik naar de nieuwe theatershow “CTRL” van Gili

Gili en Johan Braeckman over controle en (onze illusie) aan keuzevrijheid

Wij mensen streven allemaal naar controle over ons eigen leven, naar autonomie en vrije wil. Maar we maken onszelf iets wijs, zo bewijst mentalist Gili in zijn nieuwe show CTRL, die op 17 oktober 2014 in première gaat. Zijn publiek krijgt voor één keer de touwtjes in handen, maar Gili doet toch weer wat hij wil. ‘Want controle en keuzevrijheid blijken niets meer te zijn dan een illusie’, bevestigt Johan Braeckman, hoogleraar wijsbegeerte aan de Universiteit Gent.*

Gili: In de vorige voorstelling “Iedereen Paranormaal” was mijn punt dat iedereen in staat is tot schijnbaar paranormale fenomenen zoals telepathie, zolang je maar weet wat je moet doen en waar je moet op letten. En dat er gewoonlijk dus weinig bovennatuurlijks aan is. In “CTRL” ga ik dieper in op de mechanismen die achter deze schijnbaar onmogelijke zaken kunnen zitten. Daarbij combineer ik een optimaal gebruik van de vijf zintuigen met pure mensenkennis. Een van de essentiële kenmerken van de mens is het streven naar en het krampachtig proberen vast te houden aan controle over zichzelf en de situatie waarin hij of zij zich bevindt, ook al weet iedereen diep van binnen dat je onmogelijk alles in handen kunt hebben.

Braeckman: Het gevoel dat je de piloot bent in de cockpit van je leven, is een van de sterkste elementen van de menselijke psychologie. Als we dat gevoel van controle verliezen, is dat heel beangstigend. Denk maar aan mensen die beseffen dat ze dement beginnen te worden. Net zoals onze zintuiglijke waarnemingen ons niet altijd de wereld tonen zoals die werkelijk is, hebben we de illusie dat er zoiets bestaat als een ‘Zelf’, een ‘Ik’, met een eigen vrije wil en identiteit die eigen is aan de mensheid. Dat klopt niet.

Gili: Omdat ik tal van andere dingen kan voorspellen, vragen mensen me soms waarom ik de lotto niet voorspel. Maar de lottotrekking gebeurt machinaal...

Braeckman: Precies, en die trekking gebeurt machinaal omdat het heel moeilijk, misschien zelfs onmogelijk is om mensen iets totaal willekeurigs te laten doen. Als je iemand vraagt om een willekeurige rij cijfers te noemen, is er altijd een graad van voorspelbaarheid!

Gili: Voorspelbaarheid... een van mijn favoriete thema's!

Eigen wil?

Wetenschapper Benjamin Libet toonde in de jaren 1970 al aan hoe weinig vrije wil we hebben. Hij sloot elektroden aan op de hoofden van proefpersonen en vroeg hen alleen om op een volledig willekeurig moment ‘nu’ te zeggen en vervolgens hun hand om te draaien. Een simpele beweging die volledig afhangt van vrije wil... Tenminste, dat zou je denken. Aan de hand van de geregistreerde hersenactiviteit op zijn monitor wist Libet namelijk al dat de proefpersoon zijn hand zou omdraaien vóór de persoon dat zelf wist! Tegenwoordig, met meer geavanceerde testen, weet men dat zelfs al twintig seconden op voorhand! Die waargenomen hersenactiviteit betekent niet dat de proefpersonen al zo lang op voorhand nadachten over het omdraaien van hun hand. Nee, ze toont een overgang aan van onbewust naar bewust. Het is wel je brein dat beslist wanneer de proefpersoon zijn hand omdraait,

maar op dat moment beseft die persoon dat zelf nog niet, aangezien hij nog niet 'nu' zegt. Het brein valt dus niet samen met het bewuste 'ik'. Het is dus een illusie te denken dat je je eigen brein controleert.

Zelfbedrog

Gili: In "CTRL" maak ik niet meer dan een uitvergroting van wat er in ons dagelijkse leven gebeurt, zij het op een leuke manier. We worden continu beïnvloed en gemanipuleerd: in de sociale omgang, in relaties, maar ook door reclamemensen, door politici en, jawel, ook door mentalisten.

Tien jaar geleden wist niemand wat een smartphone was, maar vandaag kan je niet meer zonder, en als je helemaal hip wilt zijn, heb je natuurlijk een iPhone. Plots moeten we blijkbaar altijd en overal bereikbaar zijn, 'mee zijn' om niet 'achter te blijven' in vergelijking met onze vrienden, burens of collega's.

Caesars 'Verdeel en Heers'-strategie doet het nog altijd uitstekend bij politici, evenals 'Brood en Spelen' of 'Maak ze bang!'. Met een volk dat in angst leeft, doe je immers wat je wilt. En dat proberen politici dan ook, terwijl wij ervan overtuigd blijven dat we in een democratie leven waarin we doen en laten wat we willen. Want naast controlefreaks zijn we namelijk ook meesters in zelfbedrog.

En laat nu net dié illusie van vrije wil en vrije keuze mijn favoriete speelgoed zijn, natuurlijk geheel ter vertier, plezier en amusement van mijn publiek. Wees dus maar blij dat ik mijn 'krachten' ten goede gebruik!

Braeckman: Zelfbedrog is inderdaad iets typisch menselijks. Hoeveel mensen geloven niet rotsvast in iets wat onmogelijk kan kloppen? Ik denk aan van de pot gerukte complottheorieën of vrouwen die geslagen worden door hun man, maar er toch zeker van zijn dat ze in een goede relatie zitten. Anderzijds: iemand die terminaal ziek is en dat niet onder ogen ziet, gaat er nog voor en leeft niet zelden langer. Het is dus vaak ook in je eigen voordeel om jezelf blaasjes wijs te maken.

Gili: Als mentalist ben ik mij ten zeerste bewust van die menselijke eigenschap en probeer ik een hele avond die drang naar controle te manipuleren door op de juiste knopjes te duwen.

Braeckman: Inderdaad. Het volstaat iemand het gevoel te geven dat hij *in charge* is, om die persoon te sturen en dat maakt ons inderdaad heel kwetsbaar voor manipulatie.

Gili: Een bekende manipulatietechniek die in de voorstelling uitgebreid gedemonstreerd wordt, is subliminale suggestie. Dat is een techniek waarmee naar verluidt werd geëxperimenteerd in de jaren 1960, onder andere in bioscopen: flitsen van frisdrank en hamburgers werden net voor de pauze tussen de filmbeelden gemonteerd, waardoor de consumptie tot 30% werd opgedreven.

Braeckman: Tegenwoordig wordt wel in vraag gesteld of daardoor echt meer cola en hamburgers werden verkocht, maar er bestaan wel degelijk wetenschappelijk onderbouwde experimenten die de subliminale suggestie bevestigen en bewijzen dat het echt niet moeilijk is om bepaalde zaken níét te laten doordringen tot het bewustzijn (zie kaderstukje).

Een voorbeeld: als de uitbater van een wijnhandel klassieke muziek in zijn winkel draait, zullen de klanten sneller geneigd zijn om dure wijn te kopen. Legt hij folkmuziek op, dan zal

goedkopere wijn volstaan... Er is ook aangetoond dat er meer diefstallen gebeuren in vuile metrostellen dan in propere. Dat wijst op de onbewuste invloed van context!

Er zijn dus veel dingen die mensen niet registreren, maar die wel hun opinie en hun gedrag beïnvloeden. Weinigen kunnen echter geloven dat ze daar onderhevig aan zijn. Ze blijven zichzelf wijsmaken dat ze zichzelf volledig onder controle hebben.

We worden gestuurd!

Een psycholoog gaf aan een eerste groep proefpersonen een aantal kaartjes met telkens één woord op. Daarmee konden ze de volgende korte zin maken: 'De man is gerimpeld.'

Aan andere proefpersonen gaf hij kaartjes waarmee ze deze zin konden maken: 'De man is jong.'

De test bestond er zogezegd in om te meten hoe snel de zin gevormd werd. Wat de proefpersonen niet wisten, was dat de echte test nadien pas kwam. Tussen het testlokaaltje en de lift lag een lange gang. Op het einde gang zat een assistent achteloos de krant te lezen, maar in werkelijkheid chronometreerde hij de tijd die de proefpersonen over dat traject deden.

Wat bleek? De mensen die de zin 'De man is gerimpeld' moesten vormen, wandelden gemiddeld trager dan de mensen die de zin 'De man is jong' hadden gevormd.

In een gelijkaardig experiment bekeken twee groepen mensen een cartoon in een filmzaal. De ene groep hield daarbij een pen met de punt in de mond, de andere groep hield de pen in de breedte tussen de lippen. Die laatste groep bleek de cartoon na afloop grappiger te vinden dan de eerste groep, omdat hun mond een houding aannam die dichterbij een lach lag.

Tot slot: mensen die in een hoofdtelefoon tien minuten lang naar muziek luisteren waardoor ze (zachtjes) headbangen, zullen nadien op een simpele ja/nee-vraag veel sneller ja antwoorden, dan mensen met een hoofdtelefoon zonder muziek.

Geloven of lachen?

Gili: Wie mijn shows volgt en ziet, wéét intussen wel dat ik het publiek bespeel en manipuleer, maar helaas blijven veel mensen geloven in paranormaliteit. Door die drang naar controle zou je toch denken dat ze alleen vertrouwen in de pure wetenschap?

Braeckman: Het is net de drang naar controle die ervoor zorgt dat mensen niet zomaar willen aannemen wat anderen – in dit geval de wetenschappers – beweren. Het is dan ook geen toeval dat pseudowetenschappers vaak extreem kritisch zijn. Astrologie, telepathie en homeopathie zijn al zo vaak 'gedebunkt', maar de believers hebben hun eigen waarheid naar eigen zeggen aangetoond en zijn niet op andere gedachten te brengen. Ironisch genoeg zijn zij dus héél autonoom!

Gili: In mijn publiek zitten amper believers, maar je kunt je wel afvragen waarom mensen, als ze dan toch zo graag de controle behouden, naar mijn shows komen kijken. Ze weten dat ik graag een tip van de sluier licht, maar eveneens dat ze gemanipuleerd gaan worden, zij het op een prettige manier. Ook in "CTRL" wordt weer heel wat afgelachen. De voorstelling is zeer interactief en op een gegeven moment krijgt het publiek zelfs de volledige controle over wat er op het podium gebeurt. Of misschien dan toch niet...

Braeckman: Zo'n show is een veilige test van de mate waarin ze controle hebben. Net zo zoals kinderen zich laten achternazitten door hun vader, die een spook speelt: het is een veilige test van hoe bang ze zijn. Ze zijn wel bang, maar ze weten diep vanbinnen dat ze eigenlijk geen gevaar lopen. En zo wapenen ze zich geleidelijk voor de realiteit.

Bovendien intrigeert het verrassende ons ook, omdat we het eigenlijk willen begrijpen en controleren. Daarom discussiëren toeschouwers vaak met elkaar na een show van Gili: ze komen daarbij vaak tot de conclusie dat ze zich hebben laten manipuleren, dat ze geen logische verklaring vinden... Maar intussen hebben ze zich wel geamuseerd. Zin in entertainment is immers ook een belangrijke drijfveer.

Gili: Ik had het niet beter kunnen zeggen!

* Onder meer over dit thema schreef Johan Braeckman in 2011 (samen met Maarten Boudry) het boek *De Ongelovige Thomas heeft een punt - Handleiding tot kritisch denken*. (Linkeroever Uitgevers)